

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان اردبیل

درس نهم فرهنگ عامه استان

ضرورت توجه به فرهنگ عامه

فرهنگ مفهوم گسترده‌ای بوده که شامل تمام دستاوردهای جامعه یا گروه نظیر زبان، هنر، صنعت، حقوق، دانش، دین، اخلاق و غیره بوده که به‌عنوان وجه متمایزکننده انسان از سایر موجودات شناخته می‌شود.

وقتی درباره آداب و رسوم سنتی، بومی، مذهبی و اسطوره‌ها، باورها، ادبیات، بازی‌های محلی، آیین‌های زندگی، صنایع دستی و ضرب‌المثل‌های مردمی که در یک محدوده جغرافیایی معین زندگی می‌کنند بحث و گفت‌وگو می‌شود، در واقع به فرهنگ عامه مردم آن سرزمین یا گروه پرداخته شده است. مطالعه ویژگی‌های فرهنگی استان فرصتی برای نسل جوان فراهم می‌آورد که ضمن شناخت هویت غنی و متعالی بومی و قومی خویش، برای صیانت و بازسازی فرهنگ منطقه‌ای و ملی جامعه خویش تلاش نماید تا بدین طریق، ضمن مقابله با آسفتگی و انحطاط فرهنگی در جامعه، باعث اعتلا و به هم پیوستگی فرهنگی گردد.

در جهان معاصر بیش از هر زمان دیگر تلاش‌های بسیاری برای بی‌هویت کردن نسل جوان جوامع در حال توسعه از سوی مؤسسات فرهنگی جوامع مرکز صورت می‌پذیرد. بنابراین، غفلت از آداب و رسوم، عادات، سنت‌ها و شیوه‌های زندگی قومیت‌های مختلف یک ملت، زمینه شکل‌گیری از خود بیگانگی را تقویت کرده و باعث دل‌زدگی از فرهنگ خودی و ذوب در فرهنگ بیگانه در میان نسل‌های آینده می‌شود.

فرهنگ عامه و تأثیر آن در سیمای فرهنگی استان

استان اردبیل منطقه‌ای از ایران زمین است که به استناد تاریخ و یافته‌های باستان‌شناسان تمدن چند هزار ساله داشته و فرهنگ و تاریخ مملو از رازهای گران‌بهایی دارد که به‌خاطر کم‌توجهی، این آثارهای غنی و ارزشمند شناخته نشده است. منطقه‌ای که فرهنگ عامه آن سرشار از هویت دینی و ملی بوده و هر کدام از آداب و رسوم و سنن آن ارتباط معناداری با دین‌مداری و ریشه‌دار بودن مردم آن دارد. مردم این استان از دوران کهن با ارائه شیوه‌های مختلف زندگی و پابندی به ارزش‌ها و اعتقادات الهی چه قبل از اسلام و چه بعد از پذیرش اسلام با صیانت از فرهنگ متعالی خود تأثیر زیادی بر فرهنگ ایران و اسلام داشته‌اند. اوج این تأثیرگذاری را در دوران صفویه که داشته‌های فرهنگی با عرفان اصیل شیعی عجین شده می‌توان دید. تفکر سیاسی، اجتماعی، هنری، فرهنگی و مذهبی شیعی، که با حمایت بازوی نظامی قدرتمند عشایر سلحشور مغان توسط فرزندان این دیار به‌عنوان یک مکتب بنیانگذاری شد، به بازسازی و بازآفرینی فرهنگ و هویت ایرانی و تشکیل آخرین امپراتوری ایران که تقریباً یک نیم‌برابر ایران کنونی را در برمی‌گرفت، نقش اصلی و اساسی ایفا کرده است. مراسم مذهبی و جشن‌های باستانی که در جای‌جای استان به‌صورت گوناگون به اجرا در می‌آیند خودگواه بر این مدعا است.

زبان و گویش

از موضوعات مهم مبحث فرهنگ عامیانه، ادبیات، زبان و گویش‌های محلی است که جزء جدا نشدنی زندگی مردم هر دیاری محسوب می‌شود به طوری که این گونه آثار با زندگی مردم عجین شده و هر کدام از این عناصر تأثیر به‌سزایی در برقراری ارتباط و تعامل اجتماعی روزانه مردم دارد.

اکثریت غالب مردم استان از زبان ترکی آذری در محاورات خودشان بهره می‌برند. با این همه در حال حاضر در استان گویش‌های متعددی وجود دارد که از جمله می‌توان به گویش تالشی در مناطقی از نمین و عنبران و شاهرود و گویش تاتی و کردی در بخش‌هایی از خلخال و خورش رستم اشاره کرد.

● موسیقی

استان اردبیل از دیر باز به‌عنوان یکی از مراکز اصلی موسیقی ایران به حساب می‌آید. پژوهشگران قدمت موسیقی را در این منطقه به هزاره‌های پیش از میلاد نسبت می‌دهند. از آثار به‌دست آمده در کاوش‌های باستان‌شناسی در دوره ماننا و مادها، جامی به‌دست آمده است که نقوش موجود بر روی آن، نوازنده‌ای را به نمایش گذاشته است. همچنین یکی از سنگ‌نگاره‌های آن زمان نقش ساز عاشقی را نشان می‌دهد.

داستان‌ها، حماسه‌ها و عاشقانه‌ها توسط «عاشیق‌های آذری» همراه موسیقی و ساز و آواز در سفرهای مختلف اجرا می‌شد. عاشیق‌ها در اکثر مراسم‌ها از عروسی گرفته تا تولد نوزاد از کوچ ایل گرفته تا جنگ و... حضور فعال داشتند بر همین اساس اشعار و آهنگ‌های متناسب با شرایط زمانی و مکانی ساخته و ارائه می‌کردند که از جمله توانایی‌های آنها سرودن اشعار فی‌البداهه در مقابل عاشیق دیگر می‌بود.

شکل ۱-۳- حضور عاشیق‌ها در مراسم‌های مختلف

شکل ۲-۳- یک گروه عاشیق

بیشتر بدانیم

از موسیقی‌های معروف دیار ما آهنگ و شعر «آپاردی سل لر سارانی» است که از جور و ستمی که خوانین نسبت به رعایا روا می‌داشتند، پرده برداشته و ایستادگی، رشادت، مردانگی، غیرت، وفاداری و شرف دختران محبوب این خطه را سروده و به‌عنوان یک الگوی بی‌نظیر و مثال‌زدنی برای نسل امروزی معرفی می‌کند. از جمله اساتید بی‌بدیل این عرصه می‌توان به استاد فقید علی سلیمی که اصالتاً از استان ما بوده و در نوازندگی تار و آهنگسازی و ساختن ترانه‌ها و تصنیف‌های حماسی و عاشقانه بسیار ماهر، توانا و قدرتمند بوده است. وی در دوران ۸ سال دفاع مقدس آهنگ‌های متعددی در حمایت از مرز و بوم ایران اسلامی ساخته و پرداخته است. از جمله آثار با ارزش وی می‌توان به «آربلیق، قهرمانلار، وطنیم و سیزه سلام گنیرمیشم» اشاره کرد.

● بازی‌ها

یکی از راه‌های مناسب برای آشنا ساختن کودکان و نوجوانان با نقش‌های شغلی و اجتماعی، شرکت در بازی‌های گروهی و دسته‌جمعی است. بازی‌های محلی علاوه بر نقش تربیتی و جامعه‌پذیری که دارند ابزار مناسبی برای پر کردن اوقات فراغت محسوب می‌شوند که در کنار ترسیم یک فضای پرشور و نشاط و فرح‌بخش، موجب تداوم همبستگی اجتماعی در میان مردم یک منطقه نیز می‌گردند.

بیشتر بدانیم

از جمله بازی های محلی استان ما می توان به : قیش قاپدی (ربایش کمر بند) بش داش، چیلنگ آغاج، گیردکان، ال اوسته کیمین الی، آی ننه قوردی قوردی، گیزلین پاچ، گیرجنه، شاه وزیر، طناب کشی و ده ها بازی دیگر اشاره نمود.

شکل ۳-۴- بازی محلی طناب کشی

شکل ۳-۳- بازی محلی قیش قاپدی

فعالیت ۳-۱

- ۱- به نظر شما برای حفظ بایاتیلار که گنجینه ای گرانبها، اصیل و کهن منطقه ماست چه باید کرد؟
- ۲- با بیان نمونه هایی از ضرب المثل های محلی هدف از به کارگیری آن را تشریح نمایید.
- ۳- درباره یکی از بازی های محلی تحقیق کرده و از آثار و نتایج تربیتی، حرکتی و اجتماعی آن در کلاس گفت و گو کنید.

● دین و مذهب

اکثر مردم استان اردبیل پیرو دین مبین اسلام بوده و بیرون ادیان الهی دیگر با آنکه در اقلیت اند، در کنار مردم مسلمان استان با

آرامش زندگی می‌کنند. بیشتر جمعیت استان معتقد و ملتزم به مذهب شیعه دوازده امامی می‌باشند. در برخی از مناطق شهرستان‌های نمین و خلخال هموطنان اهل تسنن شافعی مذهب ساکن هستند.

به جرأت می‌توان گفت نمونه بارز امت واحده اسلامی که شیعه و سنی را برادر می‌شناسد در شهرستان نمین نمود پیدا کرده است. به گونه‌ای که قرن‌هاست پیروان این دو مذهب با احترام متقابل نسبت به آموزه‌های مذهبی همدیگر، در آرامش زندگی کرده‌اند تا آنجا که اهل تسنن استان ما در ماه محرم همچون شیعیان اقدام به برپایی مراسم سوگواری، سینه‌زنی و زنجیرزنی در مساجد و معابر برای امام حسین (ع) می‌نمایند.

بیشتر بدانیم

از دیر باز بزرگان ما برای حفظ و نگهبانی از هویت دینی و مذهبی مان و انتقال آن به نسل‌های بعدی از شیوه‌های مختلف استفاده کرده‌اند. نمونه بارز آن را می‌توان در نام‌گذاری‌های محلات و خیابان‌ها دریافت. از جمله شکل‌گیری محلات مبتنی بر مساجد با نام‌های ائمه معصومین و قهرمانان کربلا (محمدیه، امام علی، فاطمیه، حسینیه میرزاده خانم، زینبیه، اکبریه، عباسیه، اصغریه، رقیه و...) که در جای‌جای شهرهای استان دیده می‌شود از سوی دیگر محلات مختلفی با عناوین پیر (پیر عبدالملک، پیر زرگر، پیر شمس‌الدین، پیر مادر، پیراقوم و...) و شیخ (شیخ جبرائیل، شیخ صفی، شیخ حیدر، شیخ جنید و...) و یا شاه (سلیمان شاه، عبدالله شاه، اقلیمه شاه، کلبعلی شاه و...) نام‌گذاری شده‌اند. این اشخاص به سبب اینکه مراتب عرفانی بالارا طی کرده و عارفان مشهور بودند و همچنین در میان مردم از احترام والایی برخوردار بوده‌اند، نام آنها را برای محله زندگی‌شان انتخاب کرده‌اند.

آداب و سنن مذهبی

۱- جشن‌های مذهبی: در استان اردبیل در اعیاد بزرگ اسلامی از قبیل: عید فطر، عید قربان مردم به دیدار اقوام و بزرگان فامیل برای عرض تبریک می‌روند و همچنین در منزل اقوام و آشنایانی که به تازگی عزیزی را از دست داده‌اند حضور پیدا کرده و از آنها دلجویی می‌نمایند. در این اعیاد به تازه عروس‌هایی که دوران نامزدی خود را می‌گذرانند هدایایی از قبیل گوسفند قربانی و لباس و طلا از سوی خانواده داماد با مراسم خاصی تقدیم می‌شود. در جای‌جای استان مردم در عید غدیر به دیدار سادات فامیل و محل رفته و از آنها به نشان تبرک عیدی دریافت می‌کنند. اعیاد شعبانیه نیز در سرتاسر استان باشکوه و عظمت خاصی برپا می‌گردد.

جشن رغائب : اولین پنجشنبه ماه رجب با عنوان شب رغائب شناخته شده است. در باورهای اعتقادی مردم استان ما در این شب هر کسی آرزوها و امیال مشروعی داشته باشد از سوی خداوند باری تعالی برآورده می‌شود. به همین خاطر مردم در این روز در بقاع متبرکه و امامزاده‌ها حضور یافته، ضمن طلب امیال شرعی خویشتن و با برگزاری جشن این روز را گرامی می‌دارند. از جمله مراسم مشهور رغائب در امامزاده کلور بخش شاهرود خلخال برپا می‌شود که هزاران نفر از نقاط مختلف کشور در آن شرکت می‌نمایند.

۲- عزاداری‌ها : آیین‌های مختلف و متعددی در ایام وفات ائمه معصومین و اهل بیت عصمت و طهارت به ویژه در ماه‌های محرم و صفر در استان ما برپا می‌شود. در سالروز وفات پیغمبر (ص)، ایام فاطمیه، شهادت حضرت علی (ع)، شب‌های قدر، وفات حضرت زینب، رقیه و شهادت مسلم بن عقیل مردم با حضور در مساجد، خیابان‌ها و به راه انداختن دسته جات عزاداری، سینه‌زنی و زنجیرزنی به سوگواری می‌پردازند. زنان استان ما با برپایی مراسم‌های مختلف پا به پای مردان در زنده نگه داشتن آرمان‌های اهل بیت تلاش می‌کنند.

عزاداری ماه محرم : عزاداری ماه محرم در استان اردبیل با قدمت چندین صد ساله با برنامه زمان‌بندی خاصی از سالروز شهادت حضرت مسلم بن عقیل آغاز می‌گردد. قبل از فرا رسیدن ماه محرم اهالی محلات، مساجد را با پوشاندن پارچه‌های سیاهی که بر روی آنها اشعار حماسی و مرثیه‌ای نوشته شده آماده عزاداری می‌نمایند. با مراسم خاص تشت گذاری که بیانگر اعلان بیعت و وفاداری با آرمان‌های شهدای تشنه لب کربلاست، مردم به استقبال ماه محرم می‌روند.

شکل ۳-۶- عزاداری در استان اردبیل

شکل ۳-۵- مراسم تشت گذاری در ماه محرم

در دهه اول محرم دسته‌جات عزاداری روزها با برنامه زمان‌بندی از قبل تعیین شده با حضور در بازار و خیابان‌ها و شب‌ها دسته‌های عزاداری محلات در مساجد همجوار به سینه‌زنی و زنجیرزنی می‌پردازند. در روز تاسوعا مراسم منحصر به فرد شمع نهانی (شمع پایلاماق) توسط عزاداران که نذر شمع نهانی کرده‌اند صورت می‌گیرد. در روز عاشورا دسته‌های عزاداری با حضور پر شور در خیابان‌ها عزاداری کرده و در ظهر عاشورا به یاد نماز ظهر عاشورای امام حسین (ع) نماز به پا می‌دارند. همچنین در روزهای عاشورا، سومین روز شهادت امام حسین (ع) و اربعین حسینی مراسم تعزیه‌خوانی در جای‌جای استان با عظمت و شکوه ویژه‌ای برپا می‌گردد. در این ایام احسان و نذری به‌وفور توسط مردم در بین دسته‌جات و عزاداران پخش می‌شود.

شکل ۷-۳- شمع نهانی در تاسوعای حسینی

شکل ۸-۳- شبیه‌خوانی در عاشورای حسینی

فعالیت ۲-۳ ✓

- ۱- با کمک گرفتن از والدین خود بنویسید در اعیاد مذهبی چه فعالیت‌هایی انجام می‌شود؟
- ۲- تأثیر اینگونه از آیین‌ها در زندگی فردی و گروهی افراد جامعه چیست؟
- ۳- در منطقه شما دسته‌جات عزاداری چگونه و با کدام برنامه‌ریزی در دهه اول محرم عزاداری می‌نمایند؟

آیین‌ها و مراسم‌های سنتی

استان اردبیل به‌عنوان قسمتی از سرزمین آذربایجان، با توجه به پیشینه کهن و غنی که از آن برخوردار است گنجینه‌هایی گرانبها از مراسم سنتی را در خود جای داده است. این آیین‌ها ریشه در باورهای عمیق دینی و الهی مردم این منطقه دارد. برخی از سنت‌ها از دوران قبل از اسلام وجود داشته و مردم آذربایجان با تطبیق آیین‌های سنتی با آموزه‌های اسلامی از آنها در زندگی‌شان بهره‌جسته‌اند. آیین‌هایی مانند چهارشنبه‌سوری، عید نوروز، شب چله و... که هنوز در استان اردبیل با برجاست.

شکل ۱۰-۳. سفره هفت سین

شکل ۹-۳. بردن بایراملیق برای عروس

الف) مراسم چهارشنبه‌سوری: درآموزه‌های ادیان الهی چهار عنصر آب، خاک، باد و آتش به‌عنوان عناصر اربعه تطهیرکننده ناپاکی‌ها شناخته می‌شود. به همین دلیل از دوران کهن چهار چهارشنبه آخر سال به نام یکی از این عناصر نام‌گذاری شده است. (اولین به نام یئل، دومین به نام توپراق، سومین به نام اُود و چهارمین به نام سو چهارشنبه‌سی نام‌گذاری شده بود.) امروزه تنها در شب آخرین چهارشنبه سال مراسم پریدن از روی آتش و در روز آخرین چهارشنبه در برخی نقاط استان از روی آب رد می‌شوند که به آن نئو اوستی گفته می‌شود.

ب) عید نوروز : نوروز بایرامی یکی از اعیاد باستانی کهن ایرانی است که نه تنها پس از ورود اسلام از بین نرفته، بلکه با عین شدن با آموزه‌های روشنگر دین مبین اسلام با شکوه بیشتری برگزار می‌گردد. در گذشته در منطقه ما آمدن عید نوروز توسط تکم چی ها که به عنوان سفیران یا پیک‌های آواز خوان شناخته می‌شدند به مردم نوید داده می‌شد.

شکل ۱۲-۳- مراسم نثو اوستی یا سواوستی (رد شدن از روی آب)

شکل ۱۱-۳- مراسم تکم گردانی

فعالیت ۳-۳

- ۱- به نظر شما آیا حفظ آیین‌های سنتی و مذهبی بومی مهم است؟ دلایل خود را بیان کنید.
- ۲- با تحقیق دربارهٔ مراسم شب چلهٔ سنتی که در منطقهٔ زندگی شما وجود دارد توضیح دهید که برای حفظ آداب و رسوم سنتی استان چه باید کرد؟
- ۳- با کمک والدین خود یکی از مراسم منحصر به فرد منطقهٔ خود را تدوین کرده و چگونگی اجرای آن مراسم را در کلاس توضیح دهید.
- ۴- شال‌اندازی یکی از آداب و رسومی است که هنوز در برخی نواحی استان پابرجاست. در رابطه با این رسم گزارشی تهیه کرده و در کلاس ارائه نمایید.
- ۵- دربارهٔ رسم تکم گردانی تحقیق نموده و اشعاری که در این مراسم به کار گرفته می‌شد را در کلاس ارائه نمایید. با کمک گرفتن از دبیر خود پیامی که در محتوای این اشعار وجود دارد را بیان کنید.

صنایع دستی

به مجموعه‌ای از هنر و صنعت‌ها اطلاق می‌شود که به‌طور عمده با استفاده از مادهٔ اولیهٔ بومی و به کمک دست و ابزارهای

ویژگی های فرهنگی استان

دستی ساخته شده که در هر واحد آن، ذوق و هنر و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به خوبی تجلی می یابد صنایع دستی گویند. این هنرها از دیرباز به عنوان یکی از شاخص های مهم علمی، هنری، فرهنگی و اجتماعی توسط استادان و هنرمندان چیره دست استان ما در زندگی مردم نقش پررنگی داشته است. با تغییرات اجتماعی به وجود آمده در شیوه های زندگی مردم بسیاری از این صنایع یا کاملاً از بین رفته و یا تنوع و شیوه تولیدشان تغییر کرده است. با این حال ورنی عشایر مغان و گلیم منطقه نمین مهر اصالت از سازمان فرهنگی هنری یونسکو دریافت کرده است. در استان اردبیل فعالیت های مربوط به صنایع دستی در بیش از ۶۰ رشته مختلف انجام می شود که به معرفی برخی از آنها پرداخته می شود :

شکل ۱۴-۳- ورنی عشایر مغان

شکل ۱۳-۳- گلیم منطقه نمین

برای مطالعه

جدول ۱-۳- رشته ها و گروه های تولید صنایع دستی فعال در استان اردبیل

رشته ها و شاخه های فعالیت تولیدی	گروه های تولیدی	ردیف
جاجیم بافی، شال بافی، نوار بافی	نساجی سنتی	۱
قالی، گلیم، مسند، ورنی، اجاققراقی، خورجین، پلاس، نمد مالی، مفرش، چننه، نمکدان بافی	بافته های داری و زیرانداز	۲
البسه های محلی و سنتی، قلاب بافی، بافتنی های سنتی و پا پوش های سنتی	پوشاک سنتی	۳
چاپ کلافه ای	چاپ های سنتی	۴
نقاشی روی سفال، سفال نقش برجسته، معرق کاری و کاشی هفت رنگ	سفال و سرامیک	۵

۶	صنایع دستی چرمی	جلدسازی سنتی چرمی، سراجی سنتی، نقاشی روی چرم و زین سازی
۷	هنرهای دست معماری	گچ بری سنتی
۸	صنایع دستی فلزی	چاقوسازی، چلنگری، دواتگری، زیورآلات سنتی، مسگری، ملیله سازی و ورشو سازی
۹	صنایع دستی چوبی	پیکر تراشی، خراطی، سازه های سنتی، کنده کاری روی چوب، گره چینی، مشبک کاری، معرق چوب، منبت چوب، معرق و منبت نازک کاری
۱۰	صنایع دستی سنگی	حجاری سنتی، احجام سنگی، تراش فرآورده های سنگ های قیمتی
۱۱	صنایع دستی مستظرفه	تذهیب، جلدسازی، صحافی سنتی، نگارگری ایرانی و نقاشی سنتی دیواری
۱۲	رودوزی های سنتی	سوزن دوزی و گلدوزی سنتی
۱۳	آبگینه	تراش روی شیشه، نقاشی روی شیشه، آینه کاری سنتی
۱۴	پیشه های وابسته به صنایع دستی	رنگ رزی گیاهی، نخ رسی سنتی، رفوگری

شکل ۱۶-۳- خراطی در استان اردبیل

شکل ۱۵-۳- سفالگری در استان اردبیل

فعالیت ۳-۴

- تحقیق کنید در گذشته در منطقه شما کدام یک از حرفه های مرتبط با صنایع دستی وجود داشته که در حال حاضر اثری از آنها نیست؟
- به نظر شما آیا تولد دوباره صنایع دستی می تواند تأثیری در اقتصاد منطقه داشته باشد؟ دلایل خود را بیان کنید.
- برای بازیابی صنایع دستی فراموش شده چه باید کرد؟